

En brokiigt blandad bikett

Till Lennart Lundborg 90 år

En brokigt blandad bukett

Utskrift ges ut av Stiftelsen Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland
Detta är nr 18 i en löpande serie

Postadress: Kulturmiljö Halland, Tollsgatan 7, 302 32 Halmstad
Telefon: 035-19 26 00
E-post: kansli@kulturmiljohalland.se
Hemsida: www.kulturmiljohalland.se

Form och Layout: Anders Andersson
©2021 Kulturmiljö Halland och författarna
Tryck: Bulls Graphics, Halmstad 2021

ISBN 91-85720-67-4

UTSKRIFT 18

En brokigt blandad bukett

Till Lennart Lundborg 90 år

Red. Per Wranning

Tabula Gratulatoria

ANNELI ADAMSSON, VARBERG | BJÖRN AHNLUND, SLÖINGE | ANDERS ANDERSSON,
KÄLLSJÖ | CHRISTINA ANDERSSON-WIKING, VARBERG | OLOV ANDREASSON, STENINGE
ÅSA AXBERG, TRÄSLÖVSLÄGE | HANS BERGFEST, FALKENBERG
EVA BERTSSON MELIN, VARBERG | LENA BJUGGNER, LAHOLM | MONICA BÜLOW BJÖRK,
TYLÖSAND | MARIA BONDE, GLOMMEN | DANIEL BORGMAN, HALMSTAD
LENNART CARLIE, HÄSSLEHOLM | JONAS CARLSSON, HALMSTAD | PÅR CONNELID,
VARBERG | JOHAN DAHNBERG, FALKENBERG | LISBETH ELIASSON, FLENINGE
PETRA ERIKSSON, FALKENBERG | MARIANNE FOGHAMMAR, LIDINGÖ | MATS FOLKESSON,
HEBERG | TINA FORS, UPPSALA | JOAKIM GOLDHAHN, ADELAIDE | ANN-SOFIE GRÄSLUND,
UPPSALA | BO GRÄSLUND, UPPSALA | CHRISTER GUSTAFSSON, HÖGANÄS
STEFAN GUSTAFSSON, HALMSTAD | PATRIK HALLBERG, GULLBRANDSTORP
CURRY HEIMANN, GÖTEBORG | HANS HELANDER, HALMSTAD | KERSTIN HULTIN,
HALMSTAD | ANDERS HÅKANSSON, GLOMMEN | LEIF HÄGGSTRÖM, FOTSKÄL
MAGNUS JENSNER, LIMHAMN | ANDREAS JOHANSSON, OKOME | OLA KADEFORS,
HALMSTAD | STEFAN KEJLBERG, HALMSTAD | BRITT-MARIE LENNARTSSON, VARBERG
EVELINA LINDBLOM, HALMSTAD | INGA LINDÉN, GETINGE | LARS LUNDQVIST, VISBY
SVEN LUNDSTRÖM, TRELLEBORG | MARIANNE LÖNN, JÖRLANDA
BETTY-ANN MUNKENBERG, LINDOME | MATS NILSSON, STENINGE | JENNY NORD,
HÖGANÄS | LENNART NORDQVIST, LAXVIK | LINN NORDVALL, GÖTEBORG | CARL PERSSON,
HALMSTAD | BJÖRN PETERSEN, HALMSTAD | JOHANNA PETERSSON, HALMSTAD
WIVI-ANN REIT, GÖTEBORG | CAMILLA ROSBERG, FALKENBERG | CHRISTINA ROSÉN,
MORJHULT | ERIK ROSENGREN, LAHOLM | LOTTA SANDBERG, HALMSTAD
CHARLOTTE SKEPPSTEDT, ÄNGELHOLM | LENA SOMMESTAD, UPPSALA | JÖRGEN STREIFFERT,
KUNGSBACKA | BO STRÖMBERG, HALMSTAD | JAN SVENSSON, FALKENBERG | FIA TEGNHED,
STENINGE | STINA TEGNHED, STENINGE | CLAS TOLLIN, STOCKHOLM
CHRISTINA TORELD, FJÄLLBACKA | GUSTAF TROTZIG, STOCKHOLM | BENGT WESTERGAARD,
MÖLNDAL | PABLO WIKING-FARIA, VARBERG | PER WRANNING, FALKENBERG
ANNA VUJIN, HALMSTAD | GISELA ÄNGEBY, FJÄRÅS

Innehåll

Tabula Gratulatoria 4

PER WRANNING:

Förord 7

LARS LUNDQVIST:

Lennart Harald Valdemar Lundborg från Linköping 9

PÅR CONNELID:

Längs Tjolöholms stigar 13

LEIF HÄGGSTRÖM:

Säljägare i Gröninge 34

BO GRÄSLUND:

Gullnar tǫflur i Vǫluspá och folkvandringstidens guldbrakteater 45

CLAS TOLLIN:

Lantmätaren Johan Söderling och den geometriska jordeboken M2 50

ERIK ROSENGREN OCH LENA BJUGGNER:

Det gyllene spännet från Munkagård i Ysby socken – insulärt, profant och skandinaviskt 66

MATS FOLKESSON:

Bemannade fyrplatser i Hallands län 70

GISELA ÄNGEBY:

I synliga skepp begravdes bronsålderns rituella specialister 90

BO STRÖMBERG:

Arkeologi – ”en framåtsyftande forskningsprocess för kunskapsuppbyggnad” 105

MONICA BJÖRCK BÜLOW:

Bildminnen 116

SVEN LUNDSTRÖM:

Från Hanhals till Hasslöv på bildningsresa 118

JOAKIM GOLDHAHN:

Bohuslänska vingslag – en essä om Carl Georg Brunius, hållristaren
från Tanum 122

CHRISTER GUSTAFSSON:

Hallandsmodellen 138

PER WRANNING:

Kung Ise och T. J. Arne – ett snart hundraårigt frågetecken rätas ut 152

CARL PERSSON:

Gettersö i Bolmen – en gropkeramisk boplats i Lagans vattensystem 166

ÅSA AXBERG:

Oscar Ohlson – en Hallandsmålare 179

JOHAN DAHNBERG:

Lennart Lundborg – den vandrande folkbildaren 182

STINA TEGNHED OCH ÅDEL VESTBÖ-FRANZÉN:

I gravhögarnas landskap 184

Författarpresentation 218

GISELA ÄNGEBY

I synliga skepp begravdes bronsålderns rituella specialister

Introduktion

I gränsområdet mellan sydligaste Halland och nordvästra Skåne finns sedan tidigare kännedom om sex skeppsformade gravar från yngre bronsålder. Samtliga har legat dolda i monument. Betydelsen av att gravlägga i just skeppsformiga monument har diskuterats utifrån en rad olika aspekter, med betoning på skeppssättningen som en avbildning av en verklig farkost till skeppet som symbol för en komplex religiös idé för kosmologi, fruktbarhet, överfart till dödsriket och som symbol för numinös närvaro (Artelius 1996). Senare forskning fokuserar på den lokala kontextens betydelse för förståelsen av skeppssymbolikens reproduktion och innebörd (Thedéen 2004, Skoglund 2005). Oavsett tolkningslinje råder konsensus kring skeppssymbolikens uttryck i sydvästra Skandinavien som ett uteslutande dolt och exklusivt fenomen och få individer förbehållet.

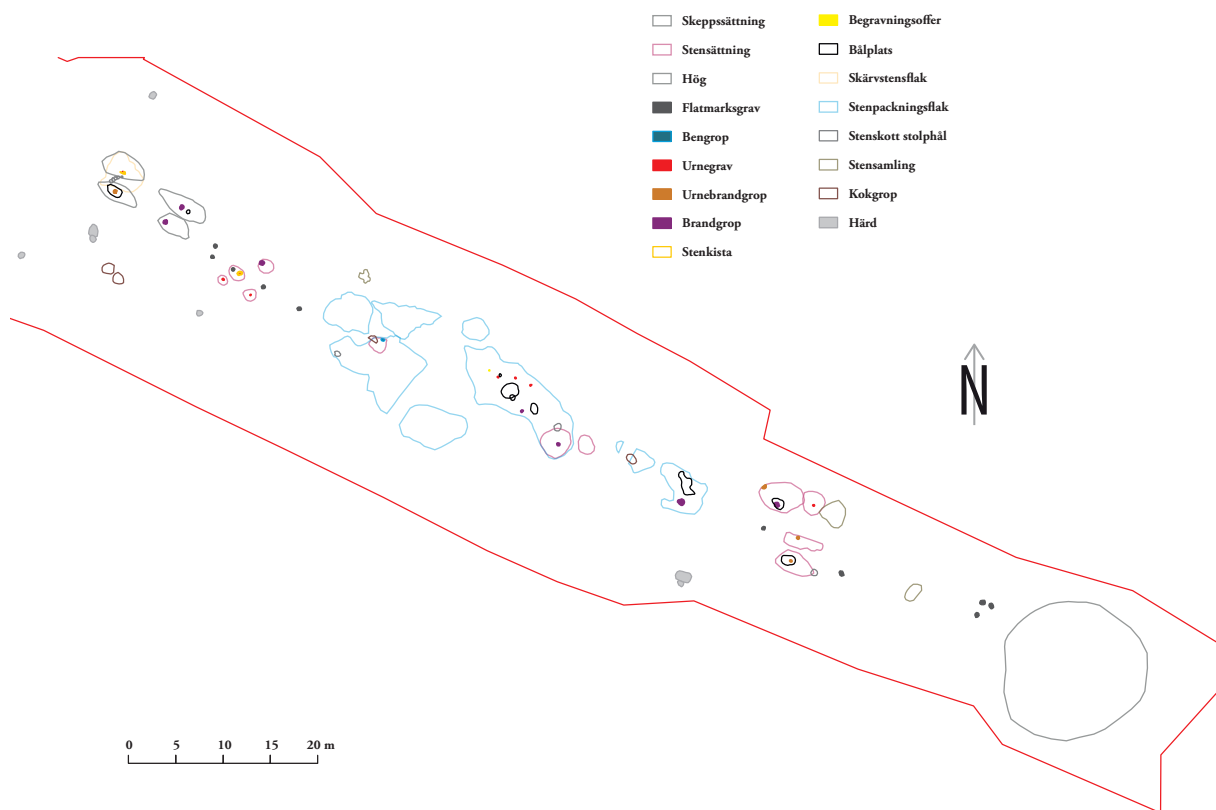
I denna artikel diskuteras skeppssymbolik utifrån fyra skeppsformade stensättningar på gravfältet Övraby 87 vid Vrangelsro öster om Halmstad. Här undersöktes även ett boplatsoområde och en byggnad med ett apart utseende, tolkat som ett kulthus från bronsålder (Ängeby & Lindman 2017). De skeppsformiga gravarna byggdes för att medvetet synliggöras i landskapet och är sålunda de första kända och arkeologiskt dokumenterade exemplen i regionen på skeppssymboliken i exponerad form. En direkt innebörd och konsekvens av detta blir följaktligen att de regionala skillnader som inom forskningen har betonats vad gäller symbolikens återgivning i begravningsammanhang, som dold eller öppen, inte längre äger giltighet. Artikelns syfte är att diskutera två frågor som väcktes efter undersökningen: varför exponerades skeppssymboliken som öppen och vad betydde detta vid Vrangelsro?

Bronsåldershögen ”Ivars Kulle” med sitt inbyggda skepp är siktbar från gravfältet. Högen är viktig för förståelsen av de skeppsformiga gravarnas närvaro vid Vrangelsro och är också förknippad med Lennart Lundborgs forskargärning kring landskapets bronsåldersbegravningar.

Miljön

Gravfältet låg cirka en mil in från kusten i gränsen mellan två olika topografiska zoner, slättbygden i väster och det beskogade backlandskapet i öster. Det var anlagt utmed en flack höjdsträckning som också markerade en skiljelinje mellan dessa två topografier. Fornlämningen låg i periferin av en central bronsåldersbygd med monumentala gravhögar, däribland Kårarpshögarna som undersöktes och borttogs på 1960-talet (Lundborg 1972), samt "Ivars kulle" med en av regionens två inbyggda stenskepp från äldre bronsålder (Tegnestam 1973, Lundborg 2007). Vid Kårarp en knapp kilometer sydväst om Övraby 87 har man undersökt en boplats av central karaktär med en äldsta etablering av bebyggelsen som kronologiskt sammanfaller med gravfältets bruk i bronsålder period IV–V (Carlie 2014).

Gravplatsen hade en tydlig organisation med de fyra stenskeppen placerade två och två likt en armada på den yttersta spetsen av den långsträckt höjdryggen, och med en

Figur 1. Plan över gravfältets organisering i olika gravtyper. Här syns även fyra kokgropar som tolkats ha ingått i gravfältets bruk. Skala 1:800.

stor hög i gravfältets, tillika höjdstreckningens, motsatta ände. Mellan stenskeppen och gravhögen följde i stråk små stensättningar, brandgropar under flat mark och sjök av stenpackningsflak med flera begravningar. Totalt har 33 gravlagda individer identifierats som representerar alla åldrar, från spädbarn till äldre vuxna. Samtliga begravningar var brandgravar.

Det har uppenbart funnits en klar föreställning om hur miljön skulle utformas från det att de första begravningarna utfördes. Man har i båda ändar av höjdryggen låtit arrangera begravningar som tidsmässigt sammanfaller med bronsålderns period III och IV, hela höjdryggen så att säga ”mutades in” som begravningsplats redan i ett tidigt skede av gravfältets historik. Att så var fallet stärks av ett arkitektoniskt särpräglat drag som bestod i en småkullrig stenpackning som täckte stenskeppen i gravfältets ena ände men som även fanns över gravmonument i höjdryggens motsatta ände. Denna konstruktionsdetalj både förband och symboliskt ramade in gravfältsmiljön hitom gravhögen som låg i ett enskilt läge. Högen saknade en bevarad primärbegravning men innehöll inre konstruktiondrag liknande dem i högar daterade till bronsålderns äldre del.

Sekvensen ¹⁴C-dateringar visar att höjdryggen brukats för begravningar under en kontinuerlig följd av bortåt 1000 år, mellan cirka 1400 f. Kr. och förromersk järnålder, men platsens huvudsakliga och mest intensiva begravningsskede hör till slutet av period III–IV/V, 1200–900 f. Kr, vilket också ringar in de skeppsformade stensättningarnas tillkomsttid. Slutligen skall nämnas att gravfältsmiljön är totalundersökt. Inga begravningar har utförts utanför själva höjdryggen (Ängeby & Lindman 2017).

De ohöljda skeppsgravarna

Endast ett av skeppen var bevarat intakt men avtryck i marken efter försvunna stenar avslöjade de övriga stensättningarnas skeppsformade ramverk. Skeppen var byggda i en position som anpassats efter höjdstreckningens orientering i landskapet. Alla skeppen låg med stävarna riktade åt västnordväst-ostsydost och med en ”segelriktning” orienterad mot boplatsoområdet och där kulthuset. Det främre skeppsparet låg med bredsidorerna en meter från varandra, detta avstånd överbyggades av en stenrad som länkade samman skeppen, medan det bakre skeppsparets bredsidor tangerade varandra. Som framgår av ortofotot (fig. 4), låg skeppsparens stävar inte fästade vid varandra. Skeppen var mellan fem och sex meter långa och närmare två meter breda men var sinsemellan byggda på olika vis. Ett skepps hela botten innanför relingen var täckt av stora stenar medan ett annat innanför relingen hade utformats efter stenar lagda i en enkel rad från stäv till köl. Det äldsta skeppet utmärktes av en reling byggd av stenar med insprängda granater.

Dateringar på brända ben ur gravgömmorna visar att skeppen med bredsidorerna västerut båda har anlagts i slutet av period III och IV, 1210–930 f. Kr. Någon tidsskillnad dem emellan är egentligen inte möjlig att påvisa inom intervallen men ur rumslig aspekt kan förmodas att skeppet längst ut på spetsen anlades först. Detta skepp får kanske

Figur 2. Utblick över de parvisa stenskeppen längst ut på höjdryggens spets med boplatssområdet i fonden. Mot NNO. Foto: Gisela Ångeby.

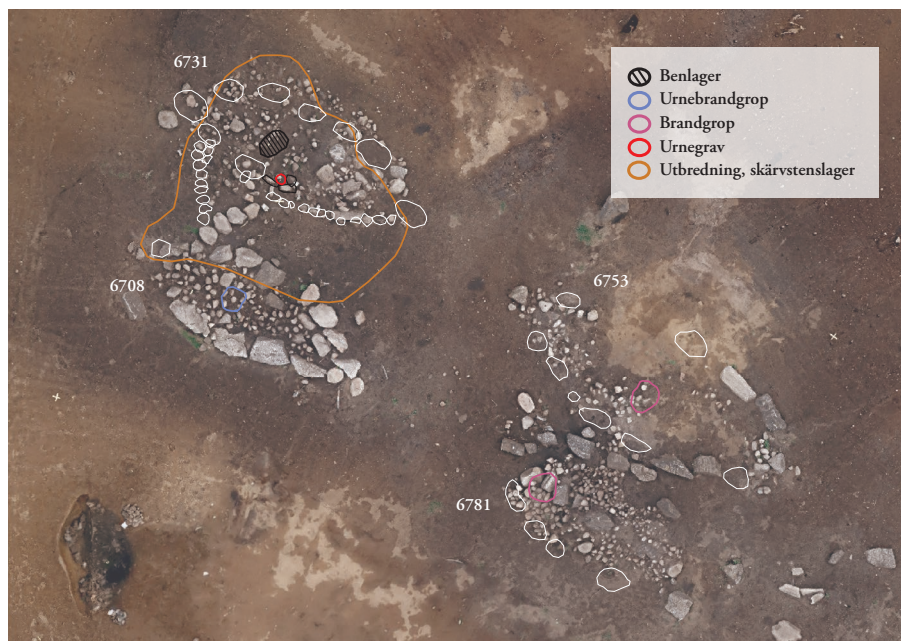

Figur 3. "Bronssmedens skepp" längst ut på höjdryggens spets. Foto: Gisela Ångeby.

generationen senare följe av skeppet i öster med en datering till 1120–910 f. Kr. Likaså kommer stenskeppet bakom det som först byggdes att i öster åtföljas av ett skepp daterat till 1010–840 f. Kr. Stenskeppens inbördes kronologiska ordning illustreras av figur 5.

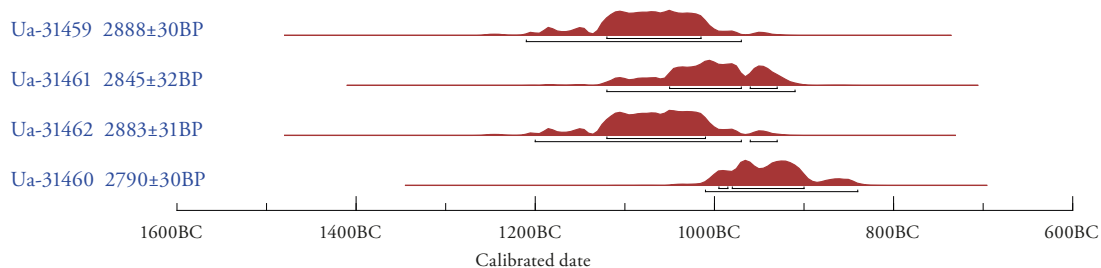
Tre av skeppen innehöll vardera en enkelbegravning i form av brandgropar respektive en urnebegravning men hade placerats på olika vis inom skeppen. I två av skeppen låg gravgömmorna mittskepps medan gravläggningen i det tredje skeppet hade utförts i fören. Gravgömmorna markerades av täckstenar. Det fjärde skeppet innehöll en möjlig primärbegravning i form av ett benlager och en sekundärbegravning i form av en urnegrav som i sin tur anslöt till en enkel stenrad som formade en symbolisk relingslinje

(fig. 6). Gravkärlet är unikt på gravfältet och kan ha haft koppling till metallhantverk (Brorsson 2017). I en brandgrop fanns en miniatyrbägare. Övriga fynd var enstaka keramikskärvor och fragment av harts. Inga bronser påträffades. I två skepp fanns brandlager som även var synonymt med platsen för gravbålet. Kremeringarna har föregått bygget av skeppen.

Figur 4. Ortofoto över framrensade stenskepp kompletterad med dokumenterade avtryck i marken efter försvunna stenar som ingått i skeppens ramverk, gravgömmornas placering, länknings- och skärvstenslagrets utbredning. Foto: Håkan Thorén.

Atmospheric data from Reimer et al (2004); OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r: 5 sd: 12 prob usp[chron]

Figur 5. Sekvens över ^{14}C -analyser gjorda på brända ben ur stenskeppens gravgömmor. De två översta dateringarna är från skeppsparet längst ut på höjdryggens spets och de övriga två från det bakomliggande skeppsparet.

Figur 6. Den yttäckande packningen av småkullriga stenar har plockats bort och i botten av skeppet syns en packning av större stenar. Gravgömman markerades av en särskilt rund täcksten. På bilden framträder även i det till största delen bortgrävda grannskeppet en smal och symboliskt anlagd reling och vid dess insida, en sekundärbegravning i form av ett gravkärl stöttat av hällar. Under skeppen syns skärvstenpackningen och i packningens borte del kan anas en rad av rundade stenar som formade den första länken. Förseglingen av skeppshistoriken är påtaglig via länken av de större stenarna på rad. Foto: Gisela Ångeby.

I det äldre skeppet längst ut på höjdryggens spets begravdes en vuxen man och i grannskeppet som innehöll två begravningar fanns kvarlevorna efter en tonåring och en vuxen individ, båda av manligt kön. Det bakomliggande skeppsparet innehöll kvarlevorna efter en vuxen, kön oklart, och en äldre tonåring av manligt kön. Vad gäller kvarlevorna fanns en klar skillnad i behandlingen av dessa mellan det äldsta skeppets urnebrandgrop och brandgroparna i bakomliggande skeppspär. I urnebrandgropen låg stora och mycket välbevarade ben från kroppens alla delar ditlagda på ett till synes ordnat vis, det förefaller ha varit av betydelse att kvarlevorna skulle bibehållas intakta efter kremeringen. Brandgroparna däremot innehöll hårt brända, starkt fragmenterade ben och bara en liten del av kvarlevorna har valts ut från bålet.

Två stenrader länkade samman det främre skeppsparet, varav den ena syns på ortofotot. Stratigrafiska iakttagelser och skeppens inbördes kronologiska ordning visar att den första länkningen bestod av en rad rundade stenar lagda över ett skärvstenslager. Stenraden utgick från det östra skeppets rekonstruerade reling och anslöt till det äldsta skeppets reling. De grövre stenarna på rad representerade den andra länkningen som innebar att det äldsta stenskeppet sammanfördes med gravkärlet, sekundärbegravningen, innanför den smala, symboliskt byggda relingen. Länken kan även tolkas som en försegling av stenskeppens begravningshistorik.

Det äldsta skeppet låg delvis ovanpå ett skärvstensflak som innehöll drygt 30 degel-fragment. Flera av bitarna har god passform från minst fyra ursprungligen kompletta smältdeglar som inför gravsättningen i skeppet slagits sönder på plats. Vidare fanns närmare 20 gjutformsfragment och enstaka brända ben av både människa och djur bland skärvstenen. Kontexten tyder i allt väsentligt på att skärvstensflaket inte representerar ett sekundärt boplatssavfall utan hör samman med bygget av det första skeppet, vidare att skärvstenen medvetet har producerats som en del av begravningsritualen och att anläggningen, trots inslag av enstaka människoben, inte var rester efter en kremningsanordning. Arrangemanget med skärvstensflaket tolkas som en integrerad del av en begravningsprocess där depositionen av deglar och gjutformsfragment ingick i en rituell handling som anknöt till skeppet som byggdes först.

Diskussion

Vid Vrangelsro exponerades skeppssymboliken för ett större kollektiv på ett konkret och medvetet utåtriktat vis. De fyra skeppsgravarna är för regionen unika. Stenskeppens existens och skälet bakom bruket av symboliken utgår ifrån hypotesen att skeppsgravarna uttryckte en exklusivitet som var tillägnad individer med en framträdande roll i bronsålderssamhällets kult och ritual. Analysen av det arkeologiska materialets kontext kan visa ett konkret samband mellan smältdeglar och gjutformsfragment i skärvstensflaket och bygget av det första skeppet och därefter "systemskeppen". Strävan efter att synliggöra de gravsatta individerna genom bruket av skeppssymboliken menar jag skall sökas i förekomsten av just dessa artefakter. Föremålskategorierna associerar till bronsantverket och dess utövare (fig. 8).

Inom bronsålderns genrer om rituella specialister beskrivs bronssmeden som en av de individer i samhället som i egenskap av att kontrollera och förfoga över esoteriska kunskaper förknippade med bronsgjutning också stod i förbindelse med det gudomliga (bl a Gansum 2004, Kaul 2004, Goldhahn 2007, 2009). Bronssmeden, menar Goldhahn, var involverad i flera av samhällets transformationsritualer och i olika religiösa sammanhang, vid initiationsriter, död, kremning och begravning, samt axlade även rollen som rituell specialist. Andra forskare lyfter att rollen som rituell specialist kunde innehas samtidigt av flera olika individer och vid olika tillfällen i samband med passa-

geritualer i livets olika skeden (Thedéen 2004). Generellt beskrivs den rituella specialisten emellertid vara en person med esoteriska kunskaper/egenskaper och som i kraft därav stod i förbindelse med gudomliga makter. Synen på bronsmeden som rituell specialist finner jag vara högst relevant för tolkningen av skeppssymbolikens exponering vid Vrangelsro. Deglar och gjutformsfragment i ett skärerstenflak, i kombination med bruket av en utåtriktad skeppssymbolik, bildar ett kontextuellt sammanhang som får en rimlig förklaring utifrån bronslantverkets kosmologiska och religiösa innebörder. De smedsrelaterade fynden anger att i stenskeppen begravdes sannolikt personer som kunde iklädas rollen som rituella/religiösa specialister eller kultledare. Håri ligger exklusiviteten vad gäller skeppssymbolikens utformning vid Vrangelsro som paradoxalt nog *inte* undandömd utan som i stället medvetet synliggjord för det samtida kollektivet.

Sökandet efter bronsålderns rituella specialister

Sökandet efter bronsålderns begravda rituella specialister har fokuserat på att dessa individer, om de alls är möjliga att identifiera i det arkeologiska materialet, står att finna i rikt utrustade gravar. Det tycks finnas en förutbestämd uppfattning om vilka föremål som skall finnas representerade för att identifiera den rituella specialistens närvaro. Bronsfiguriner, rakknivsuppsättningar, eldslagningsstenar och förvaringsetuier är exempel på sådana föremål och som associerar till trolldom och magi (bl a Thedéen 2004, Goldhahn 2007). Stenskeppen vid Vrangelsro framstår som en paradox jämfört med de monument som lyfts fram som möjliga begravningar av rituella specialister. I skeppen förekom enstaka, närmast triviala krukskärvor. De begravda individerna i stenskeppen utmärkte sig inte på något vis från den övriga gravlagda populationen på gravfältet vad gäller inre gravskick eller inventarier, dock med ett undantag: i ett av skeppen var kvarlevorna deponerade i ett kärl som till form och gods stod ut som unikt på gravfältet (Borsson 2017). Inga som helst fynd som kan betecknas som rituell rekvisita utmärkte skeppsgravarna vilket är en viktig aspekt att beakta om utgångspunkten är att bronsålderns begravda rituella aktörer är att söka i rikt utrustade gravar som mått på specialistens sociala position och dignitet, och därmed fysiska närvaro. I detta konkreta sammanhang var det explicit formgivningen av monumenten som synliga skepp, i kombination med rituellt begravda deglar och gjutformsfragment, som angav ramen för och identifierade specialisternas närvaro på gravfältet vid Vrangelsro.

I det främre skeppsparet fanns som nämnts ovan en inskriven symbolik i form av länkningsar. Skeppen länkades samman via stenrader som vore de bokstavligen förtöjda vid varandra. Länkningsarnas ursprungliga betydelse och innebörd är naturligtvis svår att tolka men skulle, utifrån de gravlagda individernas förmodade koppling till bronslantverket, kunna uttrycka en genealogiskt förankrad historik. Jan Apel framför att flintdolksteknologin under senneolitikum och äldre bronsålder var en social institution vilket förutsatte att hantverket, och med det förknippade esoteriska kunska-

Figur 7. Det äldsta skeppets reling var byggd av stenar med insprängda kluster av granater. Foto: Gisela Angeby.

per, överfördes via lärlingssystem där rekryteringen av lärlingar baserades på släktskap (Apel 2005). Ett liknande lärlingssystem kan även ha funnits för bronsgjutningen som var en komplicerad teknologisk process som krävde specialistkunskap och långvarig erfarenhetsbaserad kompetens, och där ritualer var en väsentlig del av det teknologiska komplexet (Kaul 2004, Goldhahn 2007). Om teknologin spelade en roll i återskapande av den sociala strukturen var det viktigt att hantverksskickligheten bevarades inom familjen/släkten. Lärlingssystemen tenderar i sådana fall bli exklusiva för vissa släkter i rakt nedstigande led. Vid Vrangelsro kan ett lärlingssystem symboliskt ha gestaltats via stenraderna mellan skeppen. Länkningarna i den ordningen de var utformade förmedlar bilden av att det är det äldsta skeppet som har stått i fokus. Det primära har varit att synliggöra banden till detta skepp, i skeppet var läromästaren begravd och i de övriga skeppen lärlingar/släktingar. Tolkningen må verka spektakulär men inte orim-

Figur 8. Utströdda i skärvastensflaket låg flera degelbitar som sammanfogade gav fyra, mer eller mindre, kompletta smältdeglar. Foto: Pontus Blanch.

lig. Länkningarna finns där och tarvar en förklaring. Genom länkningarna gestaltades även den sociala och ideologiska institution inom vilken de begravda kunde axla roller som rituella praktiker (Kristiansen & Larsson 2005, Goldhahn 2007).

Länkningarna kan betraktas ur även en annan aspekt. Stenraderna mellan skeppen förmedlar en bogserande rörelse som för tanken till skeppets roll som farkosten i en kosmologisk tankefigur kring solens återfödelse och rörelse över himlavalvet (Kaul 2004). Betraktas gravfältet från ett ovanperspektiv verkar den kosmologiska uppkomstmyten även finnas återskapad här, med stenskeppen som längst ut på höjdryggens spets ger intrycket av att bogsera gravhögen. Hela gravfältet kan alltså ses som en idéstruktur där stenskeppens placering anknyter till religiösa föreställningar och myter kring skeppet som symbol för transition och regeneration och som en viktig kosmologisk beståndsdel. Gravfältets gestaltning kan i det avseendet spegla en situation där individer med speciella egenskaper/roller inte bara föräradas begravning i synliga skepp, de förevigades även som förare av skeppen som leder gravhögen – solen – över himlavalvet (Kaul 2004). Joakim Wehlin har studerat de parvist ställda skeppssättningarna på Gotland. I analogi med skeppet som solens draghjälp vid solens kritiska upp- och nedgångsfas, föreslår Wehlin att en begravning i en skeppssättning speglar en liminal övergång, med skep-

pet på land efter att ha avverkat den kritiska fasen (Wehlin 2015). Skeppens transitiva förmåga vid liminala skeden är en intressant aspekt som även kan gälla för stenskeppen vid Vrangelsro. Vad vore väl inte lämpligare än att begrava bronsålderns rituella specialister, medlarna själva, i synliga stenskepp med uppgift att också medla och verka som liminala agenter vid död och pånyttfödelse i en evig kretsgång?

Ännu en detalj av betydelse för tolkningen av det äldsta skeppet är relingstenar med insprängda granater, vars rödskiftande färg associerar till smältdeglarnas nästan identiskt lika rödskiftande ton. Valet att låta granater ingå i skeppet kan på ett symboliskt plan ha syftat till deglarna, i vilka tenn och koppar blir till brons, och för omvandlingen av metallerna som också en metamorfos för kremering och själens frigörelse (Kaliff 1997, Goldhahn 2007) och därigenom ange den gravlagdes status. En del av ett landskaps geomorfologi kan symboliskt ha "byggts in" som en arkitektonisk detalj i ett gravmonument (Goldhahn 2006), och möjligen illustreras av de granatinsprängda relingstenarna. Sannolikt har de brutits ur de berghällar i dagen med granatådror som återfinns endast ett par hundra meter öster om gravfältet. Här kan vi ana hur den för bronsåldersmänniskorna exklusiva granatens ursprungliga, liminala placering i landskapet också kom att återskapas i bygget av relingen. Fornlämningens lokalisering i brytningen mellan slättbygden och backlandskapet kan ha inneburit att platsen ur ett kosmologiskt landskapsperspektiv försetts med liminala kvalitéer som förstärkte lokalens rituella karaktär (Eliade 1959, Tilley 1994). Det är då signifikativt att berghällarna med granaterna återfinns i zonen mellan de två naturgeografiska landskapsrummen.

Skeppets idé som dold eller tillgänglig

Närvaron av skeppsformade stensättningar och en stor gravhög tyder på att lokalens betydelse sträckt sig bortom att "bara" vara ett traditionellt gårds- eller bygravfält utan även hade roll som ett religiöst och rituellt centrum för befolkningen inom en övergripande bygd. Utöver den konkreta förfädersdyrkan som antas kan ha funnits kring de enskilda begravingarna på en mer hushållsbaserad nivå, har handlingar i miljön även utspelats på ett rituellt plan som involverat befolkningen inom en större bygd (Widholm 1998). Handlingar har kunnat relatera till högen som grundargrav över en avliden förfader men kanske framförallt till stenskeppen med en form och religiös symbolik som varit igenkännlig och begriplig i det forntida samhället. Att som vid Vrangelsro synliggöra skeppssymboliken inte bara möjliggjorde utan även inbjöd kollektivet att aktivt delta i kulten kring såväl skeppets idé som samhällets rituella praktiker. Genom att gravlägga dessa praktiker i synliga skepp blev skeppen även en central del av den fortsatta kulten. Skeppet som symbol skulle emellertid bli verkningslös och inte kunnat anta en sådan apart exponering i förhållande till regionens dolda skepp om inte också dess meningsinnehåll var allmänt känt.

Det avsiktliga döljandet av skeppsformen under högar, rösen eller stensättningar har som fenomen av Tore Artelius (1996) tolkats som en återgivning av ett konstant

men komplext religiöst idéinnehåll och som beroende av skeppsymbolikens exponering inom begravningen, som dold eller öppen, brukats utifrån olika sociala syften. Graden av exponering stod i relation till genomförandet av en social strategi medan det religiösa meningsinnehållet i grunden förblev oförändrat. Det religiösa kärnvärde som uttrycks är av arketypisk karaktär med skeppet i det mänskliga tänkandet som en djupt rotad symbol för transformation och transition, för rörelse från en plats till en annan, från en dimension till en annan och från livet in i döden (Artelius 1996). Skeppet i begravningens kontext som metafor för transformationsprocesser mellan olika tillstånd och mellan döda och levande ifrågasätts heller inte inom forskningen. Tvärtom är det just föreställningar om olika slags *resor* med skeppet i olika transformationsprocesser som ofta återkommer som förklaring till skeppsymbolikens bruk och betydelse. Det är detta komplexa innehåll av arketypisk karaktär som avses när symbolikens religiösa meningsinnehåll beskrivs som en gemensam och stabil idé (Artelius 1996). Det är också detta idéinnehåll som i grunden avspeglas oavsett skillnader i symbolikens reproduktion som dold eller öppen, som exklusiv eller riktad till kollektivet. Symboliken verkar på olika nivåer men beskriver på ett övergripande plan ett gemensamt och konstant religiöst meningsinnehåll som i de enskilda handlingarna tar sig olika materialiserade former.

En annan syn på skeppsymbolikens innebörd betonar den lokala kontextens betydelse och att det var människors handlingar och erfarenheter i den praktiskt upplevda verkligheten som satte ramarna för hur symboliken också kom att uppfattas (Skoglund 2005). Skeppsymboliken återskapades olika inom ramen för olika sociala sammanhang och på olika regionala nivåer. Södra Hallands fåtaliga dolda skepp står i bjärt kontrast mot Gotlands hundratals synliga skepp. Symbolikens idéinnehåll varierade efter var människor bodde och verkade i vardagen. Hur människor valde att gestalta skeppsymboliken fick därför konsekvenser för möjligheten att identifiera sig med skeppet som idé. För de dolda skeppssättningarna i södra Hallands del betyder detta, enligt Skoglund (2005), att endast ett fåtal människor hade insikt i de myter och föreställningar som var förknippade med skeppet som symbol.

Jag delar uppfattningen att samma symbolspråk kan användas i olika syften på olika platser och i olika strategier (jmf Artelius 1996) men ställer mig tveksam till att det varierade bruket av skeppsymboliken inom olika regioner explicit innebar att symbolikens meningsinnehåll uppfattades olika. Mot bakgrund av ovanstående resonemang framstår de ohöljda skeppsgravarna vid Vrangelsro nämligen som en "felande länk". En fråga som oundvikligen måste ställas är hur skeppsymbolikens idéinnehåll i södra Halland kan ha uppfattats om denna inom blott ett ögonfångs avstånd reproducerades som både exklusivt dold i en gravhög och som öppet exponerad på ett gravfält?

”Ivars kulle” åter

”Ivars kulle” är en gravhög med en av regionens få inbyggda skepp från äldre bronsålder (fig. 9). Högen ligger som en framträdande solitär i landskapet tusen meter söder om gravfältet och bör för gravbyggarna vid Vrangelsro både ha uppfattats som ett landmärke och en plats av hierofan betydelse. Det visuella bandet till gravhögen med det inbyggda skeppet från period II–III som strax föregår, eller är samtida med, gravfältets tillkomst torde knappast vara slumpmässig. Det är inte alls osannolikt att man har haft kännedom om högens dolda skepp och att det är kännedomen om inte bara skeppet utan även om skeppssymbolikens meningsinnehåll som återspeglas i valet av att tusen meter bort låta bygga skeppsformade stensättningar. Det kan ha funnits en vilja att återknytta till en mytisk eller i kollektivets minne ännu hågkommen anfader i högen, genom att med referens till högens dolda skepp låta anlägga synliga skeppsformiga gravmonument. Gemensamt för samtliga skeppen är placeringen i samma längdriktning, det dolda skeppet i ”Ivars kulle” saknar emellertid spår efter begravning och har tolkats haft en kultisk funktion (Lundborg 2007).

Skeppet som begravningsform vid Vrangelsro var förvisso fortfarande exklusiv och förbehållen få individer men symboliken riktades uttryckligen mot och syftade till att involvera kollektivet. Förhållandet antyder att skeppssymbolikens idéinnehåll bör ha delats av långt fler människor än en exklusivt utvald skara. De handlingar som ledde till skeppssymboliken som exponerad vid Vrangelsro och som dold i ”Ivars kulle” återgav snarare ett gemensamt idéinnehåll som upplevts som intuitivt och var allmänt känt och, vilket också flera forskare refererar till, kretsat kring föreställningar om skeppets

Figur 9. Det inbyggda skeppet i ”Ivars kulle”. Källa: Lundborg 2007, s. 33, figur 24.

roll som liminal agent i olika transformationsprocesser. I båda fallen har skeppssymbolikens grundläggande religiösa meningsinnehåll uppfattats lika oavsett symboliken framställdes som öppen eller dold. Vi kan alltså sluta oss till att symboliken genom praxis gestaltades på två helt motsatta vis inom ett geografiskt mycket nära avstånd, faktiskt inom synhåll och sannolikt inom mannaminnet för inte alltför tidsavlägsna generationer. I ena fallet framställdes en dold skeppssymbolik av primärt religiös karaktär och funktion och i andra fallet rymdes en strävan att för kollektivet och utifrån sociala syften medvetet synliggöra en likaså exklusiv som utåtriktad symbol. Stenskeppen vid Vrangelsro och det dolda skeppet i "Ivars kulle" visar på behovet av att nyansera skeppssymbolikens skiftande framställning i landskapet.

Slutord

I skarp kontrast mot de dolda skeppssättningarna i regionen innebar synliggörandet en exklusivitet som kanske till och med var större än gravhögarnas dolda skepp. Projektionen av skeppssymboliken vid Vrangelsro uttryckte i detta fall en exklusivitet som var förbehållen rituella praktiker. Skeppet brukades aktivt för att konfirmera en social och ideologisk institution och klargjorde samtidigt för kollektivet de rituella specialisternas andliga makt och rätten till bruket av detta symboltyngda språk i sten. Inom ramen för institutionen brukades expositionen av skeppssymboliken som ett socialt utåtriktat verktyg med mål att involvera den större bygdens invånare. De exklusiva skeppsbegravingarna blev en central del av den fortsatta kulturen. Som symbolspråk torde skeppformen dock ha varit verkningslös om inte också dess meningsinnehåll var allmänt känt. Långt fler människor än ett fåtal utvalda bör ha haft insikt i skeppssymbolikens meningsinnehåll. Stenskeppen hade i jämförelse med monumentala gravhögar en blygsam framtoning i landskapet. Det var genom projektionen av skeppssymbolikens stabila och religiösa idéinnehåll som också de rituella specialisternas betydelse förstärktes, legitimerades och synliggjordes i det samtida kulturlandskapet.

Referenser

- Apel, Jan. 2005. Flinthantverk och samhälle i södra Skandinavien under senneolitikum och tidig bronsålder. I: *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12, red. J. Goldbahn, s 1–12.* Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter 59. Göteborg
- Artelius, Tore. 1996. *Långfärd och återkomst – skeppet i bronsålderns gravar.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter No 17. Varberg
- Brorsson, Torbjörn. 2017. Keramiken från gravfältet Övraby 87. I: Ångeby, G. & Lindman G. 2017. *De synliga skeppsgravarna vid Vrangelsro. Gravfält från bronsålder och boplatzlämningar från sten-, brons- och järnålder. Rapport 2017:141. Arkeologisk undersökning.* Arkeologerna Statens historiska museer
- Carlie, Lennart. 2014. Kärarp och grannarna. *Utskrift 14.* Stiftelsen Hallands läns museer, Kulturmiljö Halland. Halmstad

- Eliade, Mircea. 1959. *The sacred and the profane. The nature of religion. The significance of religious myth, symbolism, and ritual within life and culture.* Harcourt Brace Jovanovich. New York
- Gansum, Terje. 2004. Role of the Bones – from Iron to Steel. *Norwegian Archaeological Review*. N. 1, 2004 Vol. 37
- Goldhahn, Joakim. 2006. Från landskapens monument till monumentens landskap - om döda och efterlevande med exempel från äldre bronsålder, 1700–1100 cal f. Kr. *Lik og ulik, tilnærminger til variasjon i gravskikk.* Red. T. Østigård. s. 171–202. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Nordisk 2. Bergen
- Goldhahn, Joakim. 2007. *Dödens hand – en essä om brons och hållsmed.* Gotarc Serie C Arkeologiska Skrifter 62. Göteborg
- Goldhahn, Joakim. 2009. Smeden som kosmolog och kosmograf - några tankar om bronsålderns hantverk och produktion. I: *Håndverk og produksjon. Et møte mellom ulike perspektiver.* Red. Julie Lund & Lene Melheim. Oslo
- Kaliff, Anders. 1997. *Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland.* Aun 24. Uppsala Universitet
- Kaul, Flemming. 2004. *Bronzealderens religion. Nordiske Fortidsminder Serie B 22.* København
- Kristiansen, Kristian & Larsson, Thomas B. 2005. *The rise of Bronze Age society. Travels, transmissions and transformations.* Cambridge University Press. Cambridge
- Lundborg, Lennart. 1972. *Undersökningar av bronsåldershögar och bronsåldersgravar i södra Halland. Höks, Tönnersjö och Halmstads härader under åren 1854–1970.* Hallands museum 2. Halmstad
- Lundborg, Lennart. 2007. *Undersökningar av bronsåldershögar och bronsåldersgravar i södra Halland under åren 1971–2001.* Del 2. Hallands läns museer. Kulturmiljö Halland. Halmstad
- Skoglund, Peter. 2005. Ideal och praktik – skeppsättningar i yngre bronsålder. *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12, red. J. Goldhahn, s 343–352.* Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter 59. Göteborg
- Tegnestam Åsa. 1973. Ivars kulle i Övraby socken – en bronsåldershög uppförd på en naturbildning. *Halland 1973*
- Thedéen, Susanne. 2004. *Gränser i livet – gränser i landskapet. Generationsrelationer och rituella praktiker i södermanländska bronsålderslandskap.* Stockholm Studies in Archaeology 33. Stockholm
- Tilley, Christopher. 1994. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths, Monuments.* Oxford
- Wehlin, Joakim. 2013. *Östersjöns skeppsättningar: monument och mötesplatser under yngre bronsålder.* Gotarc Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 59. Göteborg
- Widholm, Dag. 1998. *Rösen, ristningar och riter.* Acta Archaeologica Lundensia Series Prima 4° No 23. Lund
- Ängeby, G. & Lindman G. 2017. *De synliga skeppsgravarna vid Vrangelsro. Gravfält från bronsålder och boplatslämningar från sten-, brons- och järnålder.* Rapport 2017:141. Arkeologisk undersökning. Arkeologerna Statens historiska museer

Författarpresentation

Åsa Axberg är museilektor vid Hallands kulturhistoriska museum.

Lena Bjuggner, arkeolog, tidigare anställd vid Kulturmiljö Halland.

Monica Bülow Björk, tidigare anställd på arkeologiska avdelningen på Kulturmiljö Halland. Korrekturläste, formgav och arkiverade arkeologiska rapporter.

Pär Connelid är historisk-geograf och agrarhistoriker. Arbetar med odlingslandskapets historia från bronsålder och framåt. Verksam med egna företaget KULA AB. KULA@kulturgeografi.se

Fil.mag Johan Dahnberg är intendent vid Hallands Konstmuseum.

Johan.dahnberg@hallandskonstmuseum.se

Mats Folkesson, länsantikvarie i Halland 1996–2011. mats.kulturmiljomediam@gmail.com

Professor Joakim Goldhahn innehar Rock Art Australia Ian Potter Kimberley Chair vid Centre for Rock Art Research + Management vid University of Western Australia, Perth. e: joakim.goldhahn@uwa.edu.au

Bo Gräslund är professor emeritus i arkeologi vid Uppsala universitet.

bo.graslund@arkeologi.uu.se

Fil Dr Christer Gustafsson är professor i Kulturvård vid Uppsala universitet

christer.gustafsson@konstvet.uu.se

Stefan Gustafsson, illustratör. Verksam i egna firman Utblick Media i Halland AB.

utblickmedia@gmail.com

Fil Dr Leif Häggström är arkeolog och arbetar vid samlingsenheten, Hallands Kulturhistoriska Museum,

Leif.haggstrom@kulturmiljohalland.se

Sven Lundström, museichef vid Länsmuseet Halmstad/Hallands konstmuseum 2000–2015.

sven.lundstrom@icloud.com

Lars Lundqvist är verksamhetsutvecklare – digitalt kulturarv, arkeolog, avdelningen för kulturarvsutveckling, Riksantikvarieämbetet. lars.lundqvist@outlook.com

Fil Dr Carl Persson är arkeolog vid Fornforskaren AB. carlfornforskaren@gmail.com

Erik Rosengren är tidigare chef för Kulturmiljö Halland.

Fil Dr Bo Strömberg är privatforskare. Har tidigare varit arkeolog vid RAÄ UV och Landsantikvarien Hallands läns museer, samt tidigare antikvarie vid Länsstyrelsen i Hallands län

Stina Tegnhed är arkeolog vid Kulturmiljö Halland, Hallands kulturhistoriska museum.

stina.tegnhed@kulturmiljohalland.se

Clas Tollin fil dr i kulturgeografi, docent i agrarhistoria. Verksam som lärare och forskare vid SLU Ultuna. Clas.Tollin@slu.se

Fil Dr Ådel Vestbö-Franzén är kulturgeograf och arbetar som antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Aadel.franzen@jkgplm.se

Fil Dr Per Wranning är arkeolog och chef vid arkeologiska enheten, Kulturmiljö Halland.

per.wranning@kulturmiljohalland.se

Gisela Ängeby är arkeolog vid Arkeologerna i Mölndal, Statens historiska museer.

gisela.angeby@arkeologerna.com

Utskrift 18 bjuder på ett brett innehåll, en lockande blandning av arkeologi, kulturgeografi, kulturmiljö- och byggnadsvård, konst och historia.

Kort och gott en brokigt blandad bukett!

Numret är en vänbok tillägnad kulturprofilen och före detta länsantikvarien Lennart Lundborg på hans 90-årsdag. I sammanlagt arton bidrag presenterar ett tjugotal författare såväl nya spännande forskningsrön som intressanta tillbakablickar på äldre projekt och reflektioner kring händelser. Merparten har en tydlig koppling till Halland och samtliga bidrags gemensamma nämnare är att de alla är skrivna till Lennart.

Vi hoppas att denna rikt blandade artikelbukett i kombination med den genomgående varma berättartonen ska erbjuda läsaren mycket glädje och kanske även en och annan ny kunskap!

KULTURMILJÖ
HALLAND

EN DEL AV HALLANDS KULTURHISTORISKA MUSEUM